

روش نقد و بررسی روایات مهدویت

خدا مراد سلیمیان

www.ketab.ir

پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی

روش نقد و بررسی روایات مهدویت

خداامراد سلیمیان

- ناشر: پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی
- وابسته به دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم
- تهیه: پژوهشگاه معنویت و آینده‌پژوهی
- سرویراستار: مهدباقر انصاری
- ویراستار: محمداسد سجلی اناری
- لیتوگرافی، چاپ و صحافی: چاپخانه مؤسسه بوستان کتاب
- چاپ اول: تابستان ۱۳۹۶
- شمارگان: ۱۱۰۰
- قیمت: ۳۳۰۰۰ تومان
- عنوان: ۴۰۷؛ مسلسل: ۶۵۱

همه حقوق برای ناشر محفوظ است.
نشانی: قم، خیابان معلم، پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، سر پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی
تلفن و دورنگار: ۰۲۵-۳۷۸۳۲۸۳۳؛ ص: ۰۲۵-۳۶۸۸-۱۸۵۳۶۸۸؛ فکس: ۰۲۵-۳۷۱۵۶۱۶۵۹۱
مراکز پخش: ۱. قم، میدان شهیدان، دفتر و دورنگار ۰۲۵-۳۷۸۳۲۸۳۴
۲. تهران، خیابان انقلاب، رویروی درب دانشگاه تهران، پاساژ روزگار
طبقه محکف، واحد ۳۱۲، تلفن: ۶۶۹۵۱۵۳۴
وب‌گاه: www.pub.isca.ac.ir؛ ریایامه: nashr@isca.ac.ir
فروشگاه مجازی نشر: www.shop.isca.ac.ir؛ فروشگاه نشر دیجیتال: www.pajoochaan.ir

سروشنامه: سلیمیان، خداامراد، ۱۳۴۶-
عنوان نام‌پدیدآور: روش نقد و بررسی روایات مهدویت / خداامراد سلیمیان؛ تهیه پژوهشگاه
مهدویت و آینده‌پژوهی
مشخصات نشر: قم: دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم، معاونت پژوهشی، پژوهشگاه علوم و
فرهنگ اسلامی، ۱۳۹۶
مشخصات ظاهری: ۵۰۴ ص
شابک: 978-600-195-304-0
وضعیت فهرست‌نویسی: فیا
یادداشت: کتاتمامه: ص [۴۴۵]-۴۷۲
یادداشت: نمایه
موضوع: محمدبن حسن (عج)، امام دوازدهم، ۲۵۵ق.
موضوع: مهدویت - دفاعیه‌ها و ردیه‌ها
موضوع: مهدویت - دیدگاه اهل سنت
موضوع: مهدویت - مطالعات تطبیقی
شناسه افزوده: دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم، معاونت پژوهشی، پژوهشگاه علوم و
فرهنگ اسلامی، پژوهشگاه مهدویت و آینده‌پژوهی
رده‌بندی کنگره: ۱۳۹۶ ۸۹/س ۲۲۴ BP
رده‌بندی دیویی: ۲۹۷/۴۶۲
شماره کتابشناسی ملی: ۴۷۶۷۴۲۰

فهرست

۱۳	سخنی با خسته
۱۵	سخن نخست
۱۹	مقدمه
۲۴	پیشینه پژوهش

بخش اول مفاهیم و کلیات

۳۹	فصل اول: مفاهیم
۳۹	- روش نقد
۴۱	- نقد حدیث
۴۲	- نقد استنادی
۴۳	- روایت
۴۳	- نقد محتوایی
۴۴	- متن
۴۵	- اسناد
۴۶	- مهدویت

۴۹	فصل دوم: کلیات
۴۹	جایگاه نقد از نگاه قرآن
۵۰	جایگاه نقد از نگاه روایات
۵۲	اهتمام به نقد روایات در منابع اسلامی
۵۲	الف) اهل سنت
۵۳	- پیش نقد روایات (سند و محتوا)
۵۵	- نقد احادیث مهدویت اهل سنت (دوران معاصر)
۵۵	الف) نقد روایات و منابع از سوی خود اهل سنت
۵۸	ب) نقد روایات و منابع اهل سنت از سوی شیعه
۶۱	نقد روایات شیعی مهدویت از سوی اهل سنت
۶۴	ب) شیعه
۶۸	دوران معاصر
۶۹	۱. محمدتقی تستری
۷۲	۲. هاشم معروف الحسینی
۷۳	۳. محمدباقر بهبودی
۷۵	۴. علامه محمدحسین طباطبایی
۷۵	۵. سیدجعفر مرتضی عاملی
۸۱	- بررسی روش‌های نقد
۸۳	الف) وثوق صدوری
۸۴	قرینه‌های وثوق صدوری
۸۵	معیارهای پذیرش روایت
۸۵	۱. نشان‌دادن (عرضه) کتاب به امام علیه السلام

۸۶	۲. نقل روایت در منابع معتبر
۸۷	۳. نقل روایت در یک کتاب با سندهای گوناگون
۸۷	ب) وثوق سندی
۸۸	قرینه‌های اعتبار راوی
۸۸	۱. نقل از مشایخ ثقات
۸۹	۲. نقل از اصحاب اجماع
۹۰	نهم: صحیح شمردن روایات صحیح اصحاب اجماع
بخش دوم: تطور روایات و منابع روایی مهدویت	
۹۷	مقدمه
۹۹	فصل اول: منابع اهل سنت
۱۰۳	بررسی منابع و روایات اهل سنت
۱۰۳	منابع اولیه
۱۰۶	یادآوری
۱۲۴	جمع‌بندی
۱۲۷	فصل دوم: منابع شیعه
۱۲۸	بررسی منابع و روایات شیعه
۱۶۸	جوامع حدیثی متأخر (ثانویه)
۱۶۹	برخی منابع روایی معاصر
۱۸۶	جمع‌بندی

بخش سوم: زمینه‌های نیاز به نقد حدیث

مقدمه	۱۹۱
زمینه‌ها و علل نیاز به نقد حدیث	۱۹۲
۱. نقل به معنا	۱۹۴
دیدگاه موافقان	۱۹۶
دیدگاه مخالفان	۱۹۸
سرایان نقل به معنا	۲۰۰
مهم‌ترین پیامد نقل به معنا	۲۰۸
۲. تصحیف	۲۱۱
گونه‌های تصحیف	۲۱۳
۱. تصحیف در سند	۲۱۳
- در نام‌های راویان	۲۱۳
- در چگونگی نقل سند	۲۱۴
- اقتادن بخشی از سند	۲۱۴
- تصحیف در نام امام علیه السلام	۲۱۵
۲. تصحیف در متن	۲۱۶
- ورود سخنان راوی به روایت	۲۲۲
- ورود نوشته حاشیه به روایت	۲۲۴
- زیاده در متن	۲۲۶
- جابه‌جایی در متن روایت	۲۳۰
روش‌های کشف تصحیف	۲۳۴
پیامدهای تصحیف	۲۳۹

۲۴۳	۳. حذف سند
۲۴۴	۴. تقطیع نادرست
۲۴۶	۵. جعل و تحریف (وضع)
۲۵۳	زمینه‌های جعل روایات
۲۶۹	برخی دیگر از عرصه‌های جعل روایت
۲۷۹	تسامع در ادله سنن از عوامل اثرگذار
۲۸۳	پیامد دگرگونی: تعارض در روایات
۲۸۳	۱. تعارض در روایات سرگذشت مادر مهدی علیه السلام
۲۸۵	۲. تعارض در روایات زمان ولادت امام مهدی علیه السلام
۲۸۵	۳. تعارض در روایات نام پدر حضرت مهدی علیه السلام به محمد
۲۸۷	۴. تفاوت در چگونگی عیادت حضرت مهدی علیه السلام
۲۸۸	۵. تعارض در روایات مدت حکومت حضرت مهدی علیه السلام
۲۸۹	جمع‌بندی

بخش چهارم: نقد سنا

۲۹۳	مقدمه
۲۹۳	بنای عقلا
۲۹۵	بررسی‌های استنادی
۲۹۵	۱. منبع‌شناسی
۲۹۷	الف) مکتوب
۳۰۱	ب) نویسنده
۳۰۲	۱. بررسی هویت نویسنده
۳۰۴	۲. انتساب کتاب به نویسنده

۳۲۷	۳. جایگاه نویسنده
۳۲۷	الف) علمی
۳۲۸	ب) تخصصی
۳۳۴	ج) گرایش‌های مذهبی، قومی و سیاسی
۳۴۳	د) از نظر انگیزه نگارش
۳۴۹	هـ) از نظر شرایط اجتماعی فرهنگی
۳۵۲	۲. نسخه‌ناسی
۳۵۵	۳. سندشناسی
۳۵۹	۱. بررسی سلسله روایان
۳۶۰	۲. پذیرش از روایان برجسته
۳۶۱	گونه‌های مشکلات سندی
۳۶۱	۱. ساختگی بودن سند
۳۶۲	۲. تصحیف و تحریف در سند روایت
۳۶۲	۳. مشکلات در طبقه سند
۳۶۳	۴. مشکلات مربوط به شخص راوی
۳۶۵	برخی موانع در بررسی‌های سندی (راویان)
۳۶۸	اقسام حدیث از نظر قوت سندی

بخش پنجم: نقد محتوا

۳۷۳	مقدمه
۳۷۵	نقد متن
۳۷۶	۱. فهم واژه‌های حدیث
۳۷۷	۲. ترکیب‌ها

۳۸۱	الف) اثبات اعتبار سنجدها
۳۸۳	ب) گونه‌شناسی سنجدها
۳۸۳	۱. سنجدهای تقلی
۳۸۳	۱-۱. قرآن
۳۸۵	۱-۱. ردّ روایات مخالف قرآن
۳۸۹	۱-۲. پذیرش روایات موافق قرآن
۳۹۰	نمونه‌ها
۳۹۱	جسمانی‌بودن جبرئیل و دیگر فرشتگان
۳۹۲	- دعای نکردن به توبه
۳۹۳	- تشبیه جلال به خداوند
۳۹۵	- پذیرش سلام با اکراه
۳۹۷	۱-۲. سنت
۴۰۰	۱-۳. مسلمات دین منسوب
۴۰۸	۱-۴. سنجه تاریخ
۴۱۱	برخی مصادیق
۴۱۲	- مدت غیبت صغری
۴۱۶	۲. سنجه عقل
۴۱۸	مفهوم‌شناسی
۴۱۹	- موافقت با عقل
۴۲۰	مباحث تطبیقی
۴۲۱	۳. ادبی
۴۲۵	۴. علم تجربی
۴۳۰	۵. حس و مشاهده
۴۳۳	دگرگونی در نظام آفرینش

۴۳۷	جمع‌بندی و نتیجه‌گیری
۴۳۹	الف) اعتبارسنجی مصادر (مصدری)
۴۴۰	ب) اعتبارسنجی اسناد (سندی)
۴۴۱	ج) اعتبارسنجی متن (متنی)
۴۴۳	د) اعتبارسنجی محتوا (محتوایی)
۴۴۵	کتاب‌نامه
۴۴۵	الف) کتاب‌ها
۴۶۴	ب) مجلات
۴۷۲	ج) نرم افزارها
۴۷۲	د) پایگاه‌های اینترنتی
۴۷۳	نمایه
۴۷۳	آیات
۴۷۵	روایات
۴۸۰	اعلام
۴۹۴	کتاب‌ها
۵۰۲	اماکن

سخنی با خواننده

حدیث مهدویت از آغاز کنون، فراز و نشیب‌های فراوانی را پشت سر نهاده، گاهی دستخوش برخی دگرگونی‌ها شده است. اگرچه این دگرگونی‌ها نقش چندانی در آموزه‌سازی این گستره نداشته است، دست‌کم تأثیراتی بر برخی بحث‌ها گذاشته که خود دارای اهمیت است. این برجستگی در اتمام به نقد روایات و تصویر روشن معارف مهدوی نقشی برجسته دارد. بررسی روایات و نمایش برخی از آنها که احیاناً دستخوش تغییراتی شده سبب می‌شود ضمن دفاع از روایات سالم و تحریف‌نشده که بیانگر سخنان حضرات معصومان علیهم‌السلام است، برای علاقه‌مندان روشن شود.

البته در این بازنمایی نیاز است عموم روایات مهدوی گاهی به تفصیل و گاهی به اجمال بررسی و تغییرات محتمل در آنها بازکاوی شود که این خود مقدمه‌ای ارزشمند برای ورود به چگونگی و نقد اعتبار سندی و محتوایی روایات مهدویت است.

بی‌گمان با توجه به گستره عظیم روایات مهدوی بررسی همه عرصه‌ها برای این بازنمایی کاری بس بزرگ و طاقت‌فرسا است که مجالی گسترده را طلب می‌کند؛ اما برای نمونه می‌توان برخی از عرصه‌ها را بازشناسی کرد.

پژوهشکده مهدویت و آینده‌پژوهی ضمن آگاهی از سترگی کار، ورود در آن را امری

شایسته و بایسته دانسته و بنا را بر آن گذاشته است در حد امکان راهی در این مسیر باز نماید، باشد تا دیگر اندیشوران حوزه مهدویت آن را به شایستگی بیشتری بگیرند. نوشته پیش رو با عنوان «روش نقد و بررسی روایات مهدویت» اثری گرانسنگ از فرهیخته محترم جناب حجت الاسلام دکتر خدامراد سلیمیان از مهدی پژوهان پرتلاش است.

شایسته و بایسته است از مساعدت‌های دلسوزانه ناظر محترم این پروژه جناب آقای دکتر نعمت‌الله صفری فروشانی که در همه مراحل تدوین این نوشته با راهنمایی‌های خود بر غنای آن افزودند و از زحمات مدیر سابق پژوهشکده جناب حجت الاسلام آقای محمد علی ربانی و ارزیابان این پژوهش آقایان حجت الاسلام مهدی مهریزی و حجت الاسلام کتر سید محمد کاظم طباطبایی و جناب آقای دکتر محمد الله اکبری و از کوشش‌های ارجمند اعضای محترم شورای پژوهشی و از تلاش بی‌وقفه جناب آقای سید حامد شام‌خیز مدیر محترم دفتر پژوهش و نیز جناب آقای محمد شریفی، مسئول محترم دفتر پژوهش‌ها و از اداره نشر پژوهشگاه که در به‌ثمر رسیدن این اثر تلاش فراوان کرده‌اند، قدردانی شود.

- حسین الهی‌نژاد

مدیر پژوهشکده مهدویت و آینده‌پژوهی

سخن تخصصی

شالوده این نوشتار آن گاه ریخته شد که نگارنده پس از ده سال بررسی‌های گسترده در بیشتر روایات مهدویت در سنای شیعی و اهل تسنن و نیز آثار علمی و پژوهشی مرتبط با حضرت مهدی عج متوجه گونه‌ای پیچیدگی و آشفتگی گردید. این نابسامانی‌ها که به جهت روی آوری روزافزون دوازدهمین بحث و گسترش بسیاری از این مباحث و در کنار آن فزونی برخی آسیب‌ها، بیشتر به چشم می‌آمد، بایسته‌های بررسی‌های دانشورانه را دوچندان می‌کرد؛ آسیب‌هایی که گستره‌های نظری مباحث مهدویت را پشت سر نهاده و سبب پیدایش کجی‌ها و کج‌روی‌های جبران‌ناپذیری در گستره رفتار فردی و گروهی در برخی مسلمانان شده است.

روی آوری ویژه افراد، گروه‌ها، فرقه‌ها، جریان‌های کوچک و بزرگ با بهره‌گیری از برخی مفاهیم و آموزه‌های مهدویت سبب شده در کنار کاربست لغت و مثبت آن در نشاط و پویایی جامعه اسلامی، این بحث به بستری برای جولان نیرنگ‌بازان و نابخردان تبدیل شود.

این انگیزه آن‌گاه جدی‌تر شد که انجام پژوهشی با نام «بررسی روایات نشانه‌های ظهور» در دستور کار قرار گرفت و بایستگی اهتمام به نقد این روایات را آشکارتر می‌ساخت، تا جایی که صلاح در آن دیده شد پیش از ادامه «بررسی روایات

نشانه‌های ظهور» در یک بررسی فراگیر، ضرورت‌ها و روشی برای تبیین، تصحیح، اعتبارسنجی و نقد روایات مهدویت به دست آید.

با پژوهش هرچه بیشتر در منابع و روایات و دیدن نابسامانی‌ها و چالش‌های فرارو، نگرانی‌ها افزون‌تر می‌شد و کار را با دشواری‌هایی روبه‌رو می‌ساخت. آنچه پیگیری این پژوهش را دشوار می‌کرد، افزون بر نبود دیدگاهی روشن در پیشینه این بحث، کمی اهتمام به نگاه نقادانه به روایاتی بود که در جامعه و در میان دوستداران مباحث مهدویت گسترش می‌یافت که این خود سبب می‌شد برخی جابه‌جایی‌ها و پاک‌کردن بخش‌هایی از پژوهش را ارزیابی اثر افزون بر غنای پژوهش از سرعت کار بکاهد.

در روند این کار پژوهشی برخی خرده‌گیری‌ها مانند اینکه استخراج این روش چه نسبتی با روش نقد در حوزه‌های دیگر از جمله فقه دارد، درنگ‌های فراوانی را در پی داشت و سرانجام آنچه با همفکری برخی از بزرگان به نظر رسید، این بود که شمار انبوه روایات مربوط به ملاحم، فتن و پیش‌گویی‌ها در آموزه‌های مهدویت، سبب ناهمگونی بنیادین محتوای روایات با دیگر عرصه‌ها نشده و این خود روش نقد فراگیرتری را می‌طلبد.

سرانجام بنا بر آن شد که کانون این تلاش پژوهشی، کانونی فراگیر بر نمونه‌هایی از روایات باشد که بتواند روشی را در نقد روایات مهدوی رنگ‌آمیزی و ارائه دهد؛ از این رو سنگینی این پژوهش بر بیرون آوردن و بررسی نمونه روایاتی است که در هر بحث می‌تواند ما را برای به دست آوردن روشی درخور برای نقد احادیث مهدویت یاری رساند.

بنابراین ما در این اثر چندان در پی بررسی مباحث حدیثی نخواهیم بود که به صورت جامع و کامل در آثار بزرگان این فن از قدام و معاصرین بحث و بررسی شده است؛ بلکه بیشتر به دنبال استخراج روایات مهدویت و برجسته‌سازی نیاز آنها به نقد هستیم، اگرچه به اندازه ضرورت گاهی نیز به این بحث‌ها پرداخته شده است.

در پایان یادآور می‌شود این پژوهش برخاسته از احساس نیاز به بهره‌مندی از

روایات مهدویت است و امید می‌رود سرآغازی برای راهی بس دراز باشد که نیازمند نقد، اصلاح و تکمیل است.

بی‌گمان راهنمایی‌ها و همراهی‌های دوست بزرگوار و فاضل ارجمند جناب آقای دکتر نعمت‌الله صفری فروشانی در سامان‌گیری این نوشتار جایگاه برجسته‌ای دارد که از ایشان همچنین از سروران گرامی حجج اسلام والمسلمین دکتر علی نصیری، دکتر غلام‌رضا بهروزی‌لک، دکتر مهدی اکبرنژاد، سیدمسعود معصومی، سیدمحمدکاظم طباطبایی، مهدی مهریزی و دکتر محمدالله‌اکبری که با همراهی و برخی نکته‌سنجی‌های عالمانه در بهینه‌شدن این نوشتار نقشی ارزنده داشته‌اند، صمیمانه قدردانی می‌کنم و نیز از حجت‌الاسلام والمسلمین محمدتقی ربانی مدیر سابق و حجت‌الاسلام والمسلمین حسین الهی‌نژاد مدیر پژوهشگاه در جواب آقای حامد شاه‌رخی کارشناس مسئول دفتر پژوهش پژوهشکده و همه عزیزانی که نوعی یاری کردند، تشکر می‌کنم و ضمن درخواست نیک‌بختی از پروردگار بزرگ برای اتمام تلاش همگان را پاس می‌نهم.

والحمد لله علی کل حال
خدا مراد سلیمان